

Ірина ІГНАТЕНКО,
Олексій НАГОРНЮК

ПРИДОРОЖНІ ХРЕСТИ ПОЛІССЯ: ФУНКЦІЇ, СЕМАНТИКА ТА СИМВОЛІКА

У статті приділяється увага придорожнім та оброчним хрестам на Поліссі. На основі польових етнографічних матеріалів розглядається їхня роль, функції та значення у духовній культурі жителів означеного регіону, а також пов'язані з ними вірування, легенди, перекази.

Ключові слова: Полісся, придорожні хрести, «фігури», оброчні хрести.

Придорожні хрести («фігури», «крижи», «обрічні крижи», «крести», «хрести», «хвігури») — неодмінний атрибут давнього і сучасного краєвиду поліських сіл. За зовнішнім виглядом це своєрідні рукотворні сакральні ансамблі: хрести і раз прикрашаються рушниками, стрічками, оточуються огорожею, подекуди біля них садять освячені на Вербну неділю гілки верби, на середохресті прикріплюють ікони, вішають вінки. Сьогодні ці елементи сприймаються здебільшого як декоративні, проте з розповідей старожилів ми дізнаємося, що в давнину вони мали магічний (сакральний) зміст.

Дослідження придорожніх хрестів знаходимо у працях Федора Вовка [4], Дмитра Зеленіна [6], Миколи Сумцова [9], Данила Щербаківського [10] та інших етнологів. Так, Д. Зеленін вважав звичай виготовлення «обрічних» хрестів і «обиденного» полотна виключно білоруським або таким, який втрачений «великорусами і малорусами» [6, с. 194]. Натомість недавні етнографічні дослідження не тільки підтверджують існування цього звичаю на теренах українського Полісся, але й розширюють територію його побутування на південь від Полісся — аж до етнографічної Волині. Розглянемо сказане докладніше.

Традиція ставити придорожні хрести на Поліссі є досить давня, широко побутує вона нині, незважаючи на те, що в різний період цей звичай зазнавав утисків як від церковної, так і від світської влади. Приміром, за радянських часів придорожні хрести, як правило, знищувалися. Селяни рятували їх, переховуючи в лісі, на кладовищах, встановлюючи на могилах замість надгробків: «Саме ці фігури в шістдесяті роки, значить, атеїстична пропаганда тогочасна знімала і заставляла, скажім, людей їх знищувати або десь вивозити. І ось крилівчани [жителі с. Крилів. — І. І., О. Н.], значить, щоб фігури не знищити, бо так як люди були віруючі, взяли ці хрести, завезли в ліс і одного літнього дня ввечері, щоб не знало начальство колгоспне, о, взяли ці хрести і закопали на території нових могилок. Поставили, так. Убрали їх, скажімо, фартухи, ввішали рушниками» (зап. О. Нагорнюк у с. Крилів Корецького р-ну Рівненської обл.).

У наші дні традиція ставити придорожні хрести відновлюється. Як колись, так і нині «фігури» ставлять у чітко визначених місцях: полях, дорогах, але найчастіше на перехрестях.

Відомо, що у народних віруваннях перехрестя сповнене негативної семантики: воно традиційно фігурувало як певна межа, кордон між «людським» світом і

Оброчні» хрести в урочищі Старець (або Хрести) поблизу с. Луко Володимирецького р-ну Рівненської обл. Фото Олексія Нагорнюка

початком потойбічного, міфічного. Перехрестя вважалося осередком постійного перебування «нечистих» істот [8, с. 4—6]. Саме тому, щоб «обеззброїти», нейтралізувати, освоїти цей магічний простір, на перехрестях і ставили хрести. З огляду на це хрести, як і більшість народних святинь, досить часто знаходяться також на межі обжитого простору, зокрема, полях.

Сьогодні ставлять хрести і на місцях, де сталася дорожньо-транспортна пригода або де вони трапляються досить часто, тому за таким місцем закріплювалася «недобра слава». Відповідно, аби нейтралізувати таке місце, ставили хрест: *«Їдеш до Костополя, як на Ровно їдеш, од Костополя, там така дорога, сильно багато аварій було — уже стоїть хрест»* (зап. І. Ігнатенко у с. Єльно Рокитнівського р-ну Рівненської обл.). Деякі хрести є просто пам'ятними об'єктами на місцях аварій, або сприймалися як такі: *«Це так аби пам'ятник, як в аварію, або машина в аварію, люди вмірають, от пам'ятники ставлять»* (зап. І. Ігнатенко у с. Сновидовичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл.). Отже, в цьому випадку, хрести нагадують про загиблих на цьому місці людей, тобто виконують функцію пам'ятних знаків. За розповідями старожилів, хрести ставили й у тих місцях, де «у войну» загинуло багато людей: *«Там, колись мені казали таке, що там людей побілі в воєнне время і там поставили хрести»* (зап. І. Ігнатенко у с. Сновидовичі Рокитнянського р-ну Рівненської обл.). У с. Каноничі Володимирецького р-ну хрести ставили на пам'ять про тих, хто не повернувся з війни не в селі, а «по полях».

Хрести ставлять й на місцях, які вважаються святими, бо, за народними переказами, там з'явилися святі, Божа Матір чи Ісус Христос. Так, біля с. Переходичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. у лісовій смузі стоять три хрести. Про їх походження місцевий житель розповів так: *«З давніх-давен існує легенда, що на тому місці відпочивала Діва Марія. І там втворилася криничка. Але я в кого не питав, старожили, то її ніхто не бачив. І на тому місці поставили три хрести. От вони й донині зберігаються»* (зап. І. Ігнатенко у с. Переходичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл.).

Часто «фігури» були об'єктом зцілення. Так, у с. Морочне Зарічненського р-ну Рівненської обл. маленьку дитину, яка хворіла, притуляли до придорожного хреста і просили зцілення. Так само в с. Озеро Володимирецького р-ну ритуальні придорожні хрести у давнину виготовляли з метою захисту дітей від хвороб.

Відомо, що колись хрести ставили й для відвернення такої страшної хвороби, як холера, вірячи, що вони перегородять цій страшній епідемії шлях до села [4, с. 37]. Нині через відсутність цієї хвороби така традиція відпала.

У багатьох селах Полісся придорожні хрести є об'єктом шанування та поклоніння й сьогодні. Так, перед сільськими хрестами зупиняються весільна і похоронна процесії, юнаки, що йдуть до війська, намагаються зав'язати якомога вище стрічки, «щоб повернутися живим додому».

За хрестами доглядають. Приміром, у с. Острівськ Зарічненського р-ну Рівненської обл. придорожні хрести «роздягають» перед Страсним тижнем і «вбирають» перед Чистим четвергом або на Вербну неділю, а в с. Луко Володимирецького р-ну на Великдень: *«...І вже люди, як Паска, заходить Паска, печуть паску, люди беруть ленти і сюди сходятьца, і вже так етого хреста уберають. Поставив, щоб люди вішали і обрікались, щоб і діти живі були, щоб і худоба жива була»* (зап. О. Нагорнюк у с. Острівськ Зарічненського р-ну Рівненської обл.).

Серед придорожніх хрестів слід виокремити так звані оброчні, на які люди вішали оброки — рушники, тканину, хустки, прагнучи вирішити різні життєві кризові ситуації. Розглянемо цей вид детальніше.

На Поліссі слово «оброк» («обрік», «обрук») вживають досить широко. Особа, яка бажає щось змінити

ти у житті або про щось прохає Бога, обіцяє («обрікається») подарувати щось церкві чи повісити на хрест (принести оброк) рушник, рядно, хустку, якщо бажане збудеться. Оброк могли принести і перед проханням — спершу на хрест вішали принесений дарунок, а вже потім просили бажане. Ситуації, при яких «обрікалися», найчастіше були пов'язані з порушеннями у репродуктивній (хвороби безпліддя, безшлюбність, негаразди в родині) та господарчій сферах (посуха, злива, неврожаї, мор скотини тощо). Ф. Вовк зазначав, що жінки на знак подяки за одужання хворої дитини, досить часто вішають на придорожні хрести спеціально для цього зшиті фартушки [4, с. 37].

Оброки могли нести не тільки до хрестів, а й у церкву: *«Ото больне, несе маті там за дітя, ці там сама за себе, от у церков несуть оброки, і ленту, хустки кідають. Батюшка вже молітся в алтарі і просить Бога, батюшка просіт. Оні заказивают вроді за здоров'я, за болящого, заказиваю, там рубель чи два даю ему»* (зап. І. Ігнатенко у с. Кам'яне Рокитнівського р-ну Рівненської обл.). Слід зазначити, що така традиція побутує й нині: *«Якщо мені Господь допоможе, то я в церкву принесу рушника, чи зараз уже ковріка принісуть. А раніше стрічку повісив, стрічку, хусточку [на хрест. — І. І., О. Н.]. Фартушки такі шили і вишивали. О, бачте, скільки ленточок»* (зап. І. Ігнатенко у с. Переходичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл.). Два «обрічні» рушники, виткані за одну ніч як пожертва на храм, зберігаються в церкві св. Великомучениці Параскеви у с. Морочне. Вони розташовуються при вході з бабинця до церкви, мають довжину до п'яти метрів і покривають ряд ікон. На Поліссі для позначення рушників, витканих за ніч за обіднянкою, є два терміни — «обрічний» рушник, «обрік», і «обиденний» рушник або «обиденник» (зап. О. Нагорнюком у с. Морочне Зарічненського р-ну Рівненської обл.).

Термін «обрікатися» може означати обіцянку, яку дає людина перед Богом: *«Я обрікалася перед Богом, перед церквою, що як до мене хто буде оброщатися [полікувати. — І. І., О. Н.], я ні в кого нічого [грошей та подарунків. — І. І., О. Н.] брать не буду»* (зап. І. Ігнатенко у с. Липники Лугинського р-ну Житомирської обл.).

Повертаючись до предметних оброків, слід зазначити, що вони були передусім певними модераторами, які «встановлювали контакт» з «тим» світом, доносили до нього інформацію про нещастя, а також

«Оброчний» хрест біля «Цар-дерева» в с. Вежиця Рокитнівського р-ну Рівненської обл. Фото Ірини Ігнатенко

прохання позбавити від нього. Отож, як уже зазначалося, найчастіше оброками були вироби з полотна.

Символіка полотна та виробів з нього неодноразово привертала увагу етнологів. Всі вони одностайно наголошують на тому, що тканина, попри її практичне призначення, досить часто виконувала сакральні функції. Її широко використовували у всіх обрядах життєвого циклу, родильно-календарних святах, магичних практиках та при зупиненні оказіональних ситуацій. Така важливість полотна та виробів з нього, насамперед рушників, пов'язана із самим процесом виготовлення тканини, послідовної трансформації природного явища (рослини) у явище культури (полотно). Тканина виконувала функцію інформаційного каналу, який забезпечував зв'язок між «цим» і «тим» світами, виступав свого роду медіатором [3, с. 131—137]. Це, у даному випадку, якраз і простежується в ритуальному зав'язуванні хреста рушником і, можливо, саме зав'язування рушника символізувало кінець ритуальної комунікації. Однак звернемо увагу на інше — зав'язаний навколо хреста рушник, що ніби оперізує його. Відомо, що пояс у народній культурі, крім практичного значення, виконував ще й магичну функцію оберегу, замикаючи, обмежуючи певний простір. Причому замикати могли як небезпечний, так і святий простір. У цьому випадку можна простежити зв'язок оброку (рушника) з людиною, яка її принесла і якій він належав. У народній традиції відома ідея про

«Оброчні» хрести біля с. Переходичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. Фото Ірини Ігнатенко

можливість впливати на людину через її речі, що використовувалося в народній медицині, шкідливій та любовній магії тощо. В даному випадку можливий зворотний зв'язок, а саме: залишаючи «свою» річ на хресті, який стабільно виступав як оберіг від нечисті та впливу злих сил, людина у такий спосіб ніби підпадала під його покров та символічно оперізувалася ним.

Слід зазначити, що досить часто важливою умовою для виготовлення оброчного полотна та хреста було виготовлення їх за одну ніч. Найбільша кількість свідчень про цей звичай походить з сіл, розташованих по правому березі Горині та на обох берегах Стиру.

Зокрема, у південній частині Рівненського Полісся спогади про обряд виготовлення полотна і хреста за одну ніч збереглися в селах Старий і Новий Лісопіль Костопільського р-ну. На межі між цими двома селами й досі стоїть хрест (вже виготовлений з цементу на місці старого дерев'яного), про який розповідають: *«Здихали от, пропадали в людей корови, і люди прямо не знали, що робить. І зіллями поїли, і що вони тільки не робили — нічого не допомагало. І от простелили люди, зібрали полотном, прогнали через це полотно худобу. І остання худобина — це була телиця, яка пропала від цієї пошестьі, була закопана там, і поставлений хрест»* (зап. О. Нагорнюк у с. Старий Лісопіль Костопільського р-ну Рівненської обл.).

Серед варіантів різноманітних ритуальних дій, які виконувалися під час виготовлення оброчних хреста і полотна, унікальним є звичай у с. Ремичці закладати шматок полотна під саму основу хреста.

В одному з найцікавіших і найповніших свідчень про звичай вшанування придорожних хрестів, крім

виготовлення «оброчного» полотна, йдеться також про звичай «оброчного» хліба, який випікали з муки, принесеної усіма жінками, що брали участь в обряді. З таким хлібом (як і з полотном) обходили село, йшли до сусідніх сіл і залишали його під іншими хрестами або несли його на кладовище (зап. О. Нагорнюк у с. Сенчиці Зарічненського р-ну Рівненської обл.).

Тут варто звернути увагу на «хвартушки» чи фартухи, які селяни вішали на нижню вертикальну частину хреста. У деяких народних коментарях цей невеликий шматок тканини уявлявся як символічний одяг розп'ятого Христа, а сама дія вважалася «одяганням», «прикриванням срамного місця». І нині є (подекуди на Поліссі і скрізь на Волині) звичай «роздягання» фігур перед Постом і «вдягання» перед Пасхою (на Вербну неділю).

Цікаво, що подібні фартухи (найчастіше — це саморобні шматки тканини або обрізані частини рушників, наміток, з нашитими хрестами переважно чорного кольору. Часто низ «хвартушика» прикрашався вирізаними «зубчиками») вішалися здавна і на надмогильні хрести. У деяких місцевостях це могли бути справжні жіночі фартухи. У такому разі передбачалося їх використання померлими на тому світі — збирати в них яблука, носити їжу, витирати руки. Що ж могли символізувати зубці, якими оздоблювалися «хвартушки» по всьому Поліссю — невідомо.

Слід зазначити, що засобом комунікації з «тим» світом досить часто слугували й гроші, які в народних уявленнях наділялися особливими, магічними властивостями. Гроші могли виступати як своєрідний посередник між світами, плата «тому» світу за певну послугу [2, с. 69—81]. Між тим гроші в народних уявленнях осмислювалися як зло, адже у традиційній культурі досить добре відома негативна символіка «багатства» та «кладу» [5, с. 178—188].

Треба звернути увагу на одну важливу деталь: принесені оброки вважалися недоторканими. Це пов'язано з уявленнями про те, що вони належать «тому» світу, і люди з «цього» не можуть їх забирати. Виняток становили лише жебраки, старці, які, ніби, певною мірою перебували на межі світів. Відомі також випадки ритуального обміну оброками (тканиною, елементами одягу) в місцях зцілень — коли принесений кимось обрік забирала інша людина і носила на собі, а на місце взятого лишала свій новопринесений.

Таким чином, оброки — це один із народних способів комунікації з божественним. В цьому відношенні унікальним місцем поклоніння є місце загибелі родини «старців» (місцеві назви — урочище Хрести, Старець) поблизу с. Луко Володимирецького р-ну. Назване урочище розташоване серед лісу й зберігає сліди давнього звичаю вшанування померлих раптовою смертю, без обряду поховання. Якщо рухатися з центральної частини с. Луко в напрямку вузькоколійки, а потім, минувши останні хати села, піти лісовою дорогою в бік Дубрівська, можна натрапити на це місце. Понад дорогою серед соснового бору розташовані 13 христів різного розміру, здалеку навіть важко їх розпізнати в обмотаних хустками, рушниками і стрічками людиноподібних «фігурах». За переказами, «вже, може, років двісті буде», як цією дорогою йшла родина «старців»: *«Вони йшли, так люди кажуть, вони йшли з Дубровська, і вони не дійшли. Вони ї їсти хотіли, колись голод був, і вони сіли відпочити, і вони всі поумирали... Ну, йшов старець, і ця його жінка, і трийко діток, їх було п'ять, і вони там посядали відпочити, і вони там поумирали, о. І їх сніг замівавкрутив, і їх люди найшли навесні, тих старців, і вони їх похавали ув могилах у нас, а потом поставили маленького хрестика — пам'ять, де ті поумирали»* (зап. О. Нагорнюк у с. Луко Володимирецького р-ну Рівненської обл.). Цікаво, що в етнографічному описі села, який був опублікований у 1938 р., нічого не згадується про це місце, але на топографічній карті того часу урочище позначене знаком хреста. Селяни вірять, що звичай вшановувати це місце дуже давній. Їх батьки, проходячи повз нього, «кидали, хто що віз». Отже, спершу на місці смерті старця і його родини люди поставили хрест і, проходячи повз нього, залишали тут свої дари — кидали гілки, мох, гриби, ягоди, навіть гній. Цікаво, що подібним чином відзначали могили самогубців (закидали гілками).

В урочищі Старець люди шукають зцілення від багатьох хвороб, «обрікаються», звершують ритуальні дії. Місцева церковна влада прихильно ставиться до пошанування селянами цього місця. У день Святого Юрія в священне урочище приходять велика кількість людей з сусідніх сіл і багато священиків. Відбувається відправа панахиди. Цікаво, за свідченнями респондентів з інших сіл Полісся, виявилось, що урочища з назвою Старець є не лише біля с. Луко. Біля смт. Рокитне в лісі показують місце, де помер

Придорожній хрест у с. Сновидовичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. Фото Ірини Ігнатенко

старець. Кожен, хто проходив повз нього, мусив кинути туди гілку. Кажуть, що ще недавно там була велика «копица» гілок (зап. О. Нагорнюк у с. Луко Володимирецького р-ну Рівненської обл.).

Звичай покладання гілки, напевно, у давнину був для позначення могил небезпечних покійників — «чужих», або таких, що померли без обряду сповіді. Особливий статус «старців» як людей, основним зайняттям яких було мандрівне проповідницьке життя та молитва, забезпечило особливе вшанування місць їхньої загибелі.

Слід зазначити, що крім ушанування хреста було і його осквернення. Традиційно хрест оскверняли при проведенні чаклунських практик, контактах із «нечистю», шкідницькою магією тощо. Так, за народними віруваннями, жінка, яка хотіла стати відьмою, серед іншого повинна була вчинити наругу над хрестом чи іконою та хлібом. Для того, щоб зняти зірку з неба (у ці можливості відьми в народі вірили беззаперечно), відьма повинна була залізти на хрест догори ногами [7, с. 442].

На Поліссі вірили, що для полегшення і прискорення смерті відьми або знахорки потрібно було вилізти на перехрестя. Це інколи вони самі просили зробити: *«Ох, везіте мене да на тую кресную дорогу, бо я тут не помру!»* (зап. О. Нагорнюк у с. Сенциці Зарічненського р-ну Рівненської обл.).

За народними віруваннями, оскверняти хрест могли й мисливці, щоб забезпечити собі завжди вдале полювання [1, с. 161—162].

Сюжет осквернення хреста та загалом християнських святинь, а також покарання за це блюзнірів поширений і в сучасних переказах — безумовно, не тільки на Поліссі, а й по всій Україні. Щоправда, до традиційних переказів додаються сучасні сюжети про те, як глумилися над святинями за часів радянської влади, що було пов'язано з антирелігійною пропагандою. У всіх розповідях про блюзнірство ключовим моментом є кара, яка неодмінно падає на того, хто його вчинив. У переказах про відьом та чарівників зазвичай ідеться про їх тяжку смерть. Нагла смерть знаходила й атеїстів, які глумилися над святинями. Приміром, одного професора та його сина було покарано за те, що вони з допомогою авто зірвали хрест, який стояв біля церкви у колишній гімназії Василян, що в Ужгороді. Син, упавши з велосипеда, переламав стегно, внаслідок чого розвинулася гангрена і лікарі були змушені ампутувати ногу; проте хлопця не вдалося врятувати — він помер, як і професор, від інфаркту. Інший руйнівник хреста — тракторист с. Добрянське Тячівського р-ну теж був покараний наголою смертю: проїжджаючи на мотоциклі серед яблунь, він не помітив натягнутого між ними дрота для сушіння білизни і перерізав ним собі горло [11, с. 49—50]. Схожі розповіді про кару за осквернення християнських святинь ми неодноразово чули й на Поліссі. Доля руйнівників придорожних хрестів, за свідченнями, завжди трагічна.

Отже, підводячи підсумки, зазначимо, що придорожні хрести («фігури») відігравали й відіграють важливу роль у духовній культурі українців Полісся. Придорожні хрести виконують низку функцій — захисну, магічну, пам'ятну, водночас нейтралізують негативний вплив та освячують найбільш небезпечні місця й ділянки. Вони блокували або в потрібний час активізували потойбічні сили та ставали об'єктами поклоніння та вшанування водночас. Серед «фігур» виокремлюються так звані оброчні хрести, спрямовані на встановлення контакту (у разі виникнення різних складних ситуацій, особистих або суспільних проблем) із сакральним світом через речі, які вшануються або залишаються біля хреста.

1. *Беньковский Ив.* Стрелянье в кресты (Из народных суеверий) / Иван Беньковский // Киевская старина. — 1902. — Т. 77. — № 6. — Отд. 2. — С. 161—162.
2. *Богданов К.А.* Деньги в фольклоре / К.А. Богданов. — СПб., 1995. — 128 с.

3. *Боряк О.* Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (середина XIX — початок XX ст.) / Олена Боряк. — К., 1997. — 190 с.
4. *Волков Ф.* Старинные деревянные церкви на Волыни. Кресты / Ф. Волков // Материалы по этнографии России. — СПб., 1910. — Т. 1. — С. 36—38.
5. *Гринченко Б.Д.* Из уст народа: Малороссийские рассказы, сказки и проч. / Б.Д. Гринченко. — Чернигов, 1901. — 488 с.
6. *Зеленин Д.К.* «Обыденные» полотенца и обыденные храмы / Д.К. Зеленин // Зеленин Д.К. Избранные труды: статьи по духовной культуре. — М., 1995. — С. 193—213.
7. *Иванов П.В.* Народные рассказы о ведьмах и упырях / П.В. Иванов // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. — К., 1991. — С. 430—497.
8. *Плотникова А.А.* Перекресток и распутье в народной культуре Полесья / А.А. Плотникова // Живая старина. — 2002. — № 4. — С. 4—6.
9. *Сумцов Н.* Культурные переживания: Полевые кресты, или фигуры / Николай Сумцов // Киевская старина. — 1890. — Т. XXX. — С. 64—68.
10. *Щербаківський Д.* Українське мистецтво. Буковинські та Галицькі дерев'яні церкви, надгробні та придорожні хрести, фігури і каплиці / Дмитро Щербаківський. — К.; Прага, 1926. — 62 с.
11. *Чорі Ю.* Все од Бога: Зб. легенд, переказів та оповідей про монастирі, церкви, каплиці, хрести, дзвони, віру, молитву, душу, Бога в Трійці Святий, Діву Марію, ангелів, апостолів святих, церковнослужителів та їх чудодійність, а також про хворобу й земну людську смерть / Юрій Чорі. — Ужгород, 2005. — 214 с.

Iryna Ihnatenko, Oleksii Nahorniuk

ON ROADSIDE CROSSES OF POLISIA: FUNCTIONS, SEMANTICS AND SYMBOLISM

The article deals with roadside and votive crosses of Polisia region. In the research-work based upon authors' field ethnographic materials have been considered roles, functions and meanings of artifacts in Polisia Ukrainians' spiritual culture as well as correlated beliefs, legends, traditional tales.

Keywords: Polisia, roadside crosses, votive crosses, «figuras».

Ирина Игнатенко, Алексей Нагорнюк

ПРИДОРОЖНІ КРЕСТЫ ПОЛЕСЬЯ: ФУНКЦІИ, СЕМАНТИКА И СИМВОЛИКА

Статья посвящена исследованию придорожных и обетных крестов на Полесье. На основании полевых этнографических материалов, рассматриваются их роль, функции, значение в духовной культуре украинцев Полесья, а также связанные с ними верования, легенды, предания.

Ключевые слова: Полесье, придорожные кресты, «фигуры», обетные кресты.